

ΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΜΟΥ: ΤΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΙ Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ. Η ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΕΧΙΣΗ ΤΟΥ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΚΡΙΑΡΑΣ

Ομότιμος Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Αγαπητοί Σύεδροι επιθυμώ, προκαταβολικά, να σας ζητήσω συγγνώμη, γιατί βρίσκομαι υποχρεωμένος με την ανακοίνωσή μου να αναφερθώ στο άτομό μου και στο λεξικό μου.

Μία ερευνητική απασχόληση που ιδιαίτερα με απορρόφησε, κατά τη διάρκεια της ζωής μου, στάθηκε εκείνη που σχετίζεται με τη συγκρότηση *Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας* (1100-1669). Ποιες προϋποθέσεις υπήρξαν που με ώθησαν προς αυτήν την κατεύθυνση; Και ακόμη πώς πορεύτηκε ως τώρα το λεξικό μου; Τι τμήμα του λεξικού αυτού έχει παρασκευαστεί ως τώρα; Τι ερευνητικό υπόλοιπο αφήνει για μια μελλοντική ολοκλήρωσή του;

Πρωταρχικό, βέβαια, αίτιο για τη βασική αυτή κατεύθυνση που πήραν οι ερευνητικές μου απασχολήσεις υπήρξε το θερμό μου ενδιαφέρον, ήδη από τα χρόνια της εγκύκλιας παιδείας, για την αρχαία ελληνική γλώσσα. Πατί αυτή τη γλώσσα μάς δίδασκαν σχεδόν αποκλειστικά στα μαθητικά μου χρόνια στο παλαιό γυμνάσιο (1918-24). Καμιά φορά, η διδασκαλία αυτή είχε ουσιαστικό αποτέλεσμα στην πνευματική μας συγκρότηση, αν τύχαινε μάλιστα να μας διδάσκουν τα αρχαία ελληνικά φωτεινοί και εμπνευσμένοι δάσκαλοι. Ευτύχησα να έχω κατά περιόδους τέτοιους δασκάλους. Γι' αυτό δεν είναι περίεργο που οδηγήθηκα χωρίς δισταγμό στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Πρέπει μάλιστα να πω ότι, σε συζητήσεις μεταξύ συμφοιτητών μου κατά τον δεύτερο χρόνο των σπουδών μου, δεν δίσταζα να δηλώνω ότι επιθυμία μου ήταν να ειδικευθώ, αν μου δινόταν η ευκαιρία, στον κλάδο της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας. Προχωρώντας όμως στις πανεπιστημιακές μου σπουδές, διαπίστωνα σχετική μετακίνηση των ενδιαφερόντων μου προς τη μεσαιωνική και τη νέα ελληνική φιλολογία. Η επαφή μου, ήδη από τα τελευταία γυμνασιακά μου χρόνια, με το δημοτικιστικό κίνημα και τους κορυφαίους αγωνιστές του αλλά και με κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής με είχε προετοιμάσει, ώστε, ολοκληρώνοντας τις σπουδές μου, να έχω έρθει σε γνωριμία ουσιαστικότερη με τους ηγέτες του γλωσσικού κινήματος και τα γραπτά τους.

Μου είχαν γίνει οικείες οι αγωνιστικές συζητήσεις μεταξύ Χατζιδάκι και Ψυχάρη, καθώς και των οπαδών της μιας ή της άλλης γλωσσικής μερίδας. Είχα και την ευκαιρία να γνωρίσω από κοντά τον Ψυχάρη και να μιλήσω μαζί του, όταν το καλοκαίρι του 1925, κατά το τελευταίο του ταξίδι στην Ελλάδα, επισκέφτηκε εκτός από άλλες επαρχιακές πόλεις και τα Χανιά της Κρήτης, για να κάνει διαλέξεις. Δεν μου ήταν άγνωστη η απήχηση των γλωσσικών μας διενέξεων στους συγγενείς με το θέμα επιστήμονες της Ευρώπης. Μελέτησα τις σχετικές με το θέμα απόψεις του Γερμανού βυζαντινολόγου Karl Krumbacher και τις αντιρρήσεις σε αυτές του Γεωργίου Χατζιδάκι.

Με τον τρόπο αυτόν, πτυχιούχος πια, βρέθηκα αρκετά παρασκευασμένος, ώστε να είμαι υποψήφιος, όταν η Ακαδημία Αθηνών –σπεύδοντας, ασφαλώς, όπως το διαπίστωσα αργότερα– αποφάσισε να ιδρύσει Μεσαιωνικό Αρχείο, με σκοπό να συντάξει λεξικό της μεσαιωνικής γλώσσας. Ως υπότροφος της Ακαδημίας το 1930 εργάστηκα επί ένα εξάμηνο στην υπηρεσία του *Θησαυρού της Λατινικής Γλώσσας* στο Μόναχο, εξοικειωνόμενος με την τεχνική της συγκέντρωσης γλωσσικού υλικού για μεταγενέστερη λεξικογραφική χρήση.

Για ποικίλους λόγους και αιτίες, που δεν είναι της ώρας να αναπτύξω, το Μεσαιωνικό Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών, όπου διετέλεσα στην αρχή συνεργάτης και αργότερα (1939-50) διευθυντής, δεν κατόρθωσε να πλησιάσει ουσιαστικά τον συγκεκριμένο σκοπό για τον οποίο είχε ιδρυθεί. Πάνω στο θέμα θα είχα να πω μερικά πράγματα και δεν θα παραλείψω κάποτε να το κάνω, μια και υπήρξα, όπως είπα, για κάμποσα χρόνια διευθυντής του Αρχείου, και εύλογα μπορώ να θεωρηθώ υπεύθυνος –ή τουλάχιστον συνυπεύθυνος– για τη μη πραγματοποίηση του έργου.

Όταν ανέλαβα το 1950 την έδρα της Μεσαιωνικής Ελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, άρχισε να με απασχολεί η φιλόδοξη ιδέα μήπως τώρα με τη συνεργασία εκλεκτών και ώριμων μαθητών μου –ακόμη και κατά τη διάρκεια των σπουδών τους– θα μπορούσα να τολμήσω τη συγκρότηση του *Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας*, τουλάχιστον με βάση τα δημώδη κείμενα της τελευταίας βυζαντινής και της πρώτης μεταβυζαντινής περιόδου (1100-1669). Σημειώνω, επίσης, ότι η δημοτικιστική μου ιδεολογία ευνοούσε την κατεύθυνση αυτή προς τα δημώδη κείμενα.

Ύστερα από πολλούς δισταγμούς και μερικές δοκιμές συγκέντρωσης γλωσσικού υλικού με τη συνεργασία μαθητών μου αποφάσισα να ξεκινήσω τη σύνταξη του *Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας* (1100-1669). Σημειώνω ότι ήδη το 1948 είχα προτείνει στη Σύγκλητο της Ακαδημίας Αθηνών να αναλάβει το Μεσαιωνικό Αρχείο τη συγκρότηση ενός τέτοιου είδους (περιορισμένου χρονικά) λεξικογραφικού έργου, με παράλληλη αύξηση του επιστημονικού του προσωπικού. Δυστυχώς, η Σύγκλητος της Ακαδημίας, ενώ το 1930 με αδικαιολόγητη, νομίζω, τόλμη αναλάμβανε τη συγκρότηση Με-

σαιωνικού Λεξικού, τώρα –αδικαιολόγητα, νομίζω, άτολμη– δεν φάνηκε πρόθυμη να εγκρίνει την πρότασή μου.

Πώς άρχισα την προσπάθειά μου για τη συγκρότηση ενός τέτοιου λεξικού; Κίνησα το ενδιαφέρον και την ερευνητική έφεση των πιο προχωρημένων και των ικανότερων μαθητών μου. Στο κάτω κάτω, κι αν δεν πετυχαίναμε τελικά το ποθούμενο, θα είχαμε συγκεντρώσει σημαντικό σε όγκο υλικό, που θα ήταν χρήσιμο σε ποικίλες μελλοντικές γλωσσικές και φιλολογικές εργασίες. Οργάνωσα, λοιπόν, κατά τέτοιο τρόπο τις φροντιστηριακές ασκήσεις των μαθητών μου, ιδίως των δύο τελευταίων πανεπιστημιακών χρόνων, ώστε ο καθένας τους να συμβάλει, όσο μπορούσε, στο έργο που φιλοδοξούσαμε να πραγματοποιήσουμε. Ύστερα από δύο χρόνια απασχόλησης είχαμε συγκεντρώσει αρκετό υλικό από μεσαιωνικά δημώδη κείμενα και από σχετικές πραγματείες, όταν, κατά αγαθή σύμπτωση, το 1958-59 ιδρύθηκε το Βασιλικό (Εθνικό αργότερα) Ίδρυμα Ερευνών. Αυτό ανέλαβε να με ενισχύσει οικονομικώς, σε περιορισμένο βέβαια μέτρο, με τη μισθοδότηση δύο συνεργατών μου.

Ξεκινήσαμε λοιπόν την ερευνητική μας απασχόληση με την αποδελτίωση δημωδών και δημοτικιζόντων κειμένων των χρόνων που ανέφερα. Η απασχόληση αυτή, που γινόταν επί χρόνια με τη συνεργασία των ωριμότερων μαθητών μου, έδωσε ευτυχώς ικανοποιητικούς καρπούς, ώστε έπειτα από περίπου μια δεκαετία να αποβλέψω στη σύνταξη των άρθρων του πρώτου τόμου του σχεδιαζόμενου Λεξικού. Ήρθε στη δημοσιότητα το 1969, ακριβώς έναν χρόνο μετά τη βίαιη, με απόφαση της χούντας, απομάκρυνσή μου από την έδρα μου στο πανεπιστήμιο. Ευτυχώς, το ατυχές αυτό γεγονός δεν επηρέασε δυσμενώς –μáλλον εγαλβάνισε– τη λεξικογραφική μου δραστηριότητα, ώστε μπόρεσα να προχωρήσω με γρηγορότερους ρυθμούς. Φυσικά, για να φτάσω στο πρώτο αυτό αποτέλεσμα αλλά και για να επιτύχω και στα περαιτέρω στάδια του έργου, χρειάστηκε, εκτός από πολλαπλές προσπάθειες για την οργάνωση του Λεξικού, να κινηθώ και προς αναζήτηση χρηματικών ενισχύσεων από ιδρύματα και κράτος, μια και η ενίσχυση του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών –που μάλιστα δεν παρατάθηκε πολύ– είχε σταματήσει. Φυσικά, οι ενισχύσεις –πενιχρές πάντοτε– δεν επαρκούσαν αυτές μόνες για την προώθηση του έργου. Ευγνωμονώ οπωσδήποτε τα ιδρύματα και τις κρατικές υπηρεσίες που με ενίσχυσαν. Δεν θέλω να σας κουράσω μνημονεύοντας συγκεκριμένα ιδρύματα και συγκεκριμένες υπηρεσίες. Το έχω κάνει στα προλεγόμενα των τόμων του Λεξικού μου. Ας μου επιτραπεί, πάντως, να προσθέσω ότι καθόλη τη διάρκεια της λεξικογραφικής μου προσπάθειας χρειάστηκε αισθητά να συνεισφέρω, κατά τρόπο ουσιαστικό, από το οικογενειακό βαλάντιο για περαιτέρω συνέχιση του έργου.

Μια άλλη δυσκολία ήταν η αναζήτηση κάθε φορά νέων συνεργατών, μια που οι προσλαμβανόμενοι με διαγωνισμό συνεργάτες –αδιόριστοι φιλόλογοι– διορίζονταν τελικά και έπρεπε να αντικατασταθούν από νέους.

Ευγνωμοσύνη χρωστώ και στους κατά καιρούς συνεργάτες μου, γιατί μαζί μου έζησαν τις δύσκολες και χαρμόσυνες στιγμές ενός έργου που το τοποθέτησα στο επίκεντρο των επιστημονικών μου απασχολήσεων.

Ευτυχώς, ο ρυθμός δημοσίευσης των τόμων υπήρξε κανονικός: ένας νέος τόμος κάθε δύο χρόνια. Ο ρυθμός αυτός τηρήθηκε σχεδόν χωρίς εξαιρέσεις, ώστε σήμερα να περιμένουμε την κυκλοφόρηση του δέκατου τέταρτου τόμου του έργου.

Ας επιπαραπεί, ακόμη, να αναφέρω ότι το Λεξικό μου, ήδη από τότε που κυκλοφόρησε ο πρώτος τόμος του, αντιμετωπίστηκε με ευμένεια και από την ελληνική και από τη διεθνή κριτική. Ευνοϊκά κρίθηκαν και οι άλλοι τόμοι που ακολουθήσαν.

Νομίζω ότι δεν συντρέχει λόγος να μιλήσω αναλυτικότερα για την τεχνική που ακολουθήσα κατά τη συγκρότηση των άρθρων του Λεξικού, για την οποία έχω κάνει λόγο σε διάφορα δημοσιεύματά μου. Υπάρχουν, βέβαια, συγκεντρωμένα αρκετά αρχεία που εξυπηρέτησαν, εξυπηρετούν ή θα εξυπηρετήσουν, ενδεχομένως με την περαιτέρω επεξεργασία τους, το Λεξικό. Δεν το θεωρώ απαραίτητο να τα αναφέρω.

Είναι φανερό ότι σε λίγο διάστημα θα έχω συμπληρώσει εκείνο που μπόρεσα με τη βοήθεια των συνεργατών μου να δώσω ως βοήθημα στη μελέτη της γλώσσας και της γραμματείας μας. Ποια προοπτική υπάρχει τώρα, ώστε να ολοκληρωθεί ένα έργο που με απασχόλησε πάνω από 40 χρόνια; Το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, που, ευοίωνα, δραστηριοποιείται εδώ και μερικά χρόνια στον τόπο μας και που οργάνωσε τη σημερινή μας συγκέντρωση, έχει ήδη, όπως ξέρετε, αναλάβει τη συγκρότηση *Επίτομου Λεξικού* με βάση το συγκροτημένο και δημοσιευμένο τμήμα του Λεξικού μου. Ομάδα εργασίας εργάζεται εδώ και μήνες για τον σκοπό αυτό. Έχω λόγους να πιστεύω ότι το ενδιαφέρον αυτό του Κέντρου θα διατηρηθεί και θα τονωθεί στο προσεχές μέλλον. Θα μπορούσε το Κέντρο, καλώντας σε συνεργασία ειδικούς ελληνιστές της χώρας μας και των άλλων χωρών και με αφετηρία αρχεία του Λεξικού μου, που δεν έχουν ακόμη εξολοκλήρου χρησιμοποιηθεί, να συμπληρώσει σε μερικά χρόνια ένα έργο που δεν ευτύχησα να το δω ολοκληρωμένο. Ευτυχώς, σήμερα η έρευνα διαθέτει νέα αποτελεσματικά μέσα, που δεν τα είχαμε εμείς οι παλαιότεροι στη διάθεσή μας. Αυτά διευκολύνουν και τη διεθνή ερευνητική συνεργασία. Με αισιοδοξία και με τις καλύτερες ευχές προβλέπω μια συνεργασία πολλών ερευνητών, ήδη γνωστών για τα επιτεύγματά τους στους συγγενείς με το Λεξικό χώρους. Επιστήμονες της κατηγορίας αυτής συμμετέχουν στις σημερινές εργασίες μας. Μια διεθνής συνεργασία θα οδηγούσε στην ολοκλήρωση ενός ονείρου, που δεν στάθηκε ικανός να το πραγματοποιήσει στο σύνολό του εκείνος που είχε την αρχική γι' αυτό πρωτοβουλία.